

Opvoeden tot eer van God

August Hermann Francke

Peter Zevenbergen

Dit materiaal is onderdeel van het compendium christelijk leraarschap dat samengesteld is door het lectoraat Christelijk leraarschap van Driestar hogeschool. Zie ook www.christelijkleraarschap.nl.

Samenvatting	Dit artikel geeft Francke's piëtistische kijk op opvoeding. Onderwijzers moeten kinderen vermanen tot een godzalige en wijze levenswandel. Gods wil is doorslaggevend in de opvoeding. Volgens Francke moet alle wijsheid ware christelijke wijsheid zijn. Met reflectievragen.
Bronvermelding	Zevenbergen, P. (2014) Opvoeden tot eer van God. In Vitale idealen, voorbeeldige praktijken II (pp. 58-72). Buijten & Schipperheijn Amsterdam.
Thema *	Inspiratiebronnen
Gebruik **	Hoofd
Plaatsingsdatum	2014
Gerelateerde artikelen	n.v.t.
Trefwoorden	Luthers piëtisme, gemoedsvorming, breken van de wil, voorbeeldfunctie, ware wijsheid

* In het compendium wordt al het materiaal verdeeld over de acht thema's van christelijk leraarschap: *onderwijs, inspiratiebronnen, leraar, leerling, leerstof, didactiek, schoolteam, leidinggevenden*.

** Het materiaal kan gebruikt worden als onderbouwing en visievorming (*hoofd*), bezinning en reflectie (*hart*) of biedt concrete handreikingen en voorbeelden (*handen*).

Standbeeld van August Hermann Francke in Halle
(Foto Flickr/David Ortmann, beeldhouwer Christian Daniel Rauch)

Hoofdstuk 4

Opvoeden tot eer van God

August Hermann Francke

Peter Zevenbergen

‘De echt christelijken pedagoog’, zo noemde J.H. Gunning Wz., hoogleraar pedagogiek te Utrecht, de piëtist August Hermann Francke (1663-1727). Naar het oordeel van Gunning was over Francke te weinig bekend. Francke stelde ‘de opvoeding boven het onderwijs en noemde als haar enige doel de godzaligheid en als haar voornaamste middel de gemoedsvorming’. Slechts één kanttekening veroorloofde Gunning zich: de toon in de pedagogische geschriften van Francke was iets milder dan diens onderwijspraktijk.

Ondertussen vond Gunning deze ‘echt christelijke pedagoog’ wel zo belangrijk dat hij de aanzet gaf tot de heruitgave van Franckes belangrijkste pedagogische werk *Kurzer und einfältiger Unterricht, wie die Kinder zur wahren Gottseligkeit und christlichen Klugheit anzuführen sind* (1702). De uitgave beleefde twee drukken (1904 en 1925). Daarna werd het stil. Heeft Francke nog zeggingskracht? Is opvoeding voor een mens die niet in staat is iets goed te doen überhaupt wel mogelijk? Kinderen onder de strenge tucht van de gehoorzaamheid brengen strijdt toch tegen de alom geprezen individuele vrijheid van het kind? Kortom: wat heeft een pedagogiek uit een ver verleden nog te zeggen voor het pedagogisch handelen in onze tijd?

August Hermann Francke plaatste zijn pedagogiek in het kader van 1 Korinthe 10:31: ‘Hetzij dan dat gijlieden eet, hetzij dat gij drinkt, hetzij dat gij iets anders doet, doet het al ter ere Gods.’ Velen uit zijn directe omgeving vroegen hem te schrijven over de opvoeding. Toen God hem genade bewees, zag hij in het licht daarvan zijn eigen opvoeding en die van anderen. Hij beijverde zich vanaf dat moment na te denken over de vraag hoe de ‘überall höchst verderbte Art der Kinderzucht’ verbeterd zou kunnen worden. In het genoemde pedagogische werkje beschreef hij zijn beginselen. Verder voegde hij door het stichten van scholen in Halle de daad bij het woord. In deze bijdrage wil ik allereerst ingaan op zijn leven. Daarna geef ik een toelichting op Francke als luthers piëtist. In de derde plaats laat ik zien hoe Francke zich

inzette voor de jeugd in Halle en tot slot behandel ik de pedagogische beginselen waarvan zijn onderwijsinstelling doortrokken waren.

Zijn leven: bij uw naam geroepen

August Hermann Francke zag het levenslicht in de 'freie Reichsstadt' Lübeck op 22 maart 1663. Anna Gloxin, een burgemeestersdochter, was zijn moeder. Hertog Ernst de Vroome benoemde zijn vader vanwege diens rechtsgeleerde kwaliteiten in 1666 tot Hof- und Justizrat in Gotha. Voor het gezin Francke betekende dat een verhuizing naar Gotha. Vader Francke overleed toen August Hermann zeven jaar was. De invloed van moeder Francke op August Hermann was minimaal. Gods Woord maakte weinig indruk op hem. Toezicht op de jeugdige Francke ontbrak. Zijn vijf jaar oudere zus Anna bleek echter van grote betekenis voor het leven van August Hermann. Deze godvrezende zus raadde hem aan de *Vier Bücher vom wahren Christentum* (1605-1610) van Johann Arndts te lezen. Francke merkte voor de eerste keer 'de Goddelijke trekking met kracht in zijn innerlijk'. Het was alsof God Zijn hand op zijn schouder legde en zei: 'Ik heb je bij je naam geroepen, jij bent van mij'. Gods hand betekende een abrupt einde aan zijn overmoedig gedrag (Beyreuther 1956).

'Ik was zelfs zeer van God afgewend door de naar ik meende geoorloofde, maar nooit binnen de perken blijvende kindervreugde. Dat bleef zo tot ik tussen mijn elfde en twaalfde levensjaar, voor zover ik mij kan herinneren, tot het goede werd geprikkeld door het bijzonder mooie voorbeeld van mijn oprecht christelijke en godvrezende zus Anna dat ik dagelijks voor ogen had. Ik begon haar ongeveinsde godsvreze, geloof, liefde, deemoed, lust en liefde tot het Woord Gods, het verlangen naar het eeuwige leven en veel andere goede dingen bij haar te zien. Ook door goede stichtelijke gesprekken werd ik tot al het goede geprikkeld.'
(Vertaald uit het Duits. Beyreuther 1956:23)

Zucht naar kennis is eerzucht

Aan zijn overmoedig gedrag kwam weliswaar een einde, maar een nieuwe verzoeking diende zich aan. Het intense verlangen naar kennis, populair door de verstandscultuur van de verlichting, beving hem. Hij probeerde zijn verlangen naar kennis te bevredigen. Eerzucht lag in het verlengde van zijn zucht naar kennis, zo moest hij later erkennen. Op zestienjarige leeftijd ging Francke theologie studeren aan de universiteit van Erfurt. Hij bekwaamde zich in diverse talen en behaalde in 1685 de graad van magister. Als privaats-

docent Hebreeuws vestigde hij zich in 1684 in Leipzig. Met Paul Anton (1661-1730) richtte hij het *Collegium Philobiblicum* op, dat zich bezighield met de bestudering van de Bijbel.

Bekering

In Lüneburg bekwaamde Francke zich verder in de uitlegkunde van de Bijbel. Met studiegenoten kwam hij wekelijks twee uur samen om, volgens het advies van Philipp Jacob Spener (1635-1705), elkaar te beproeven of hun leven in overeenstemming was met Gods Woord. Spener, die hij leerde kennen in Leipzig, was de inspirator van het Duitse piëtisme. Francke overtuigde zijn vrienden wel van zijn godzaligheid, maar innerlijk voelde hij dat het anders was. Met de ene hand hield hij de hemel vast en met de andere de aarde. In zijn leven was het: God én de wereld dienen. De definitieve wending in zijn leven kwam toen hij op verzoek moest preken in de Johanneskirche van Lüneburg. Hij nam zich voor te preken over Johannes 20:31: 'Maar deze zijn geschreven, opdat gij gelooft dat Jezus is de Christus, de Zone Gods, en opdat gij gelovende het leven hebt in Zijn Naam.' Toen ontdekte hij dat hij het ware geloof miste. Een stormwind van aanvechtingen en twijfel overviel hem. Alles wat hij gedaan en gedacht had in zijn leven zag hij als gruwelijke zonden voor God. In zijn worsteling bad hij totaal ontredderd en verloren tot God, die hem onverwachts verhoorde.

'In zo'n grote angst viel ik nogmaals op de genoemde zondagavond neer op mijn knieën. Ik riep tot de God Die ik nog niet kende, in Wie ik nog niet geloofde, om redding uit zo'n ellendige toestand, als Hij tenminste waarachtig God was. Toen verhoorde mij de Heere, de levende God, vanuit Zijn heilige troon, terwijl ik nog op mijn knieën lag. Zijn vaderliefde was groot. (...) Hij verhoorde mij plotseling. Als in een handomdraai waren al mijn twijfels verdwenen. Ik was in mijn hart verzekerd van de genade van God in Christus Jezus. Ik mocht God niet alleen God, maar ook mijn Vader noemen. Alle droefheid en onrust van het hart waren in één keer weggenomen. Daarentegen werd ik als met een stroom van vreugde plotseling vervuld, zodat ik met mijn gehele gemoed God loofde en prees, Die mij zulke grote genade geschonken had.' (Vertaald uit het Duits. Beyreuther 1956:50)

Het was of hij uit een diepe slaap ontwaakte en alsof alles wat hij daarvoor gedaan had, in een droom had plaats gevonden. Hij loofde God voor zijn barmhartigheid. Christus was zijn leven. Dat werd duidelijk toen zijn studenten hem anderhalf jaar voor zijn dood vroegen of men vragen mocht of iemand bekeerd was. Zijn antwoord was: *'Je moet niet vragen: bent u bekeerd,*

of wanneer werd u bekeerd, maar wat betekent Christus voor u? Wat hebt u persoonlijk met God beleefd? Is Christus dagelijks in uw leven noodzakelijk?

Studie en levenswerk

In 1688 vervolgde Francke zijn studie in Hamburg. Zijn docent Johann Winkler (1642-1705), een volgeling van Spener, wees hem op het geestelijk heil voor kinderen. Dat bleef hem bij. In Halle zou hij zijn verdere leven wijden aan het welzijn van de jeugd. Even was Francke in Dresden bij Spener. Daarna ging hij colleges geven aan studenten in Leipzig. Hij legde de Schrift praktisch en opbouwend uit. Omdat hij bijeenkomsten met gelovigen ging houden, kwam hij in conflict met de universiteit. Vervolgens vertrok hij naar Erfurt. In 1691 moest hij ook die stad verlaten, omdat de meerderheid van de geestelijkheid fel tegen hem gekant was. Door bemiddeling van Spener kwam Francke in Glaucha bij Halle aan de rivier de Saale, 35 kilometer ten westen van Leipzig. Francke werd daar predikant en later hoogleraar aan de universiteit van Halle.

In Halle is ook zijn levenswerk te vinden. Hij nam het initiatief tot de oprichting van een weeshuis, een armenschool, een Latijnse school voor aankomende studenten en een *Paedagogium Regium* voor gegoede burgers die staatsambten wilden gaan bekleden. Dit levenswerk van Francke is nog steeds in Halle te vinden: de *'Franckeschen Stiftungen'*, zijn *'pietistisches Sozial- und Bildungswerk'*.

Luthers piëtisme

August Hermann Francke was een vertegenwoordiger van het Duitse piëtisme. Kort ga ik hier in op het Duitse piëtisme, daarna plaats ik Francke in de context van die stroming. Na de reformatie waarin de hervorming van de leer centraal stond, verschoof in de tweede helft van de zestiende eeuw de blikrichting naar de vroomheid. De kerk kreeg meer aandacht voor het leven dat in overeenstemming diende te zijn met Gods Woord. De bewegingen die aandacht vroegen voor het christelijke leven zijn te vinden onder de noemer 'piëtisme'. In Engeland heette die beweging het puritanisme, in Nederland het gereformeerd piëtisme en de nadere reformatie en in Duitsland het lutherse piëtisme. Aan de basis van de vroomheidsbeweging van het luthers piëtisme stond Johann Arndt. Zijn *Vier Bücher vom wahren Christentum* (1605-1610) vormden in die tijd de meest gelezen stichtelijke lectuur. Een stroom van geschriften van diverse schrijvers volgde. De eerste fase van deze vroomheidsbeweging noemen onderzoekers het piëtisme in ruimere zin. Centraal in die eerste fase staat de klacht over de vervallen toestand van kerk en maatschap-

pij. De tweede fase van deze vroomheidsbeweging staat bekend als het piëtisme in engere zin. Zoals in Nederland de nadere reformatie zich manifesteerde door een reeks van reformatieprogramma's, zo kwam in het lutherse piëtisme Spener met zijn reformatieprogramma *Pia Desideria* (1675). In het Nederlands is dit werk gepubliceerd als *Ernstige wensen voor een Hervorming van de Ware Evangelische kerk*. Spener stond een praktisch christendom voor en wees daarbij op het belang van een ernstige en grondige studie van de Bijbel (Van de Kamp 2012:12-15).

Francke, een luthers piëtist

De eerste geestelijke vorming ontving Francke, zoals gezegd, door de lezing van de *Vier Bücher vom wahren Christentum* van Johann Arndt. Door zijn contacten met Spener zette hij zich in voor de doorwerking van de leer van de reformatie in het dagelijkse leven. Als predikant in Glaucha trof hij veel armoede aan. In de stad waren tweehonderd huizen en zevenendertig cafés. Dat was tekenend. Waarschijnlijk dronken de inwoners zich arm in de gedachte dat de armoede weg te drinken was. Verder waren er veel wezen in Glaucha.

Francke voelde de verantwoordelijkheid voor zijn gemeenteleden op zich drukken. Daarom publiceerde hij in 1693 een *Glauchasches Gedenkbüchlein*, waarin hij uitvoerige aanwijzingen formuleerde voor zijn gemeenteleden ten behoeve van een christelijk leven en de opvoeding van de kinderen. Vooral het welzijn van de kinderen lag na aan zijn hart. Nu was het elke donderdag in Glaucha bedeldag. Na enige tijd liet hij de kinderen niet meer voor de deur staan, maar gaf hun een gastvrij onthaal. Hij sprak met deze kinderen over de Bijbel. De ouders kregen van hem schoolgeld, zodat zij hun kinderen konden laten onderwijzen. Helaas gebruikten de ouders dat geld voor andere doeleinden, zoals het bezoek aan het café. Francke liet zijn studenten geld ophalen om het schoolgeld te bekostigen. Toen dat initiatief dreigde te stranden, hing hij een collectebus op in zijn huis met de Bijbeltekst erboven: 'Zo wie nu het goed der wereld heeft, en ziet zijn broeder gebrek hebben, en sluit zijn hart toe voor hem, hoe blijft de liefde Gods in hem?' (1 Joh. 3:17) Als aansporing stond erbij: 'God heeft een blijmoedige gever lief.' (2 Kor. 9:7)

Toen hij een bijzonder grote gift ontving, zag hij daarin Gods hand. Hij stichtte in 1695 met dat geld een armenschool. Geleidelijk aan kwamen er meer kinderen. Naast de armenschool ontstond de burgerschool en het gymnasium waar kinderen met een goede aanleg onderwijs in klassieke talen ontvingen. Het onderwijs was voor Francke een belangrijk middel om de zeden op een hoger peil te brengen. Daar hoorde in zijn visie ook de catechese van de kerk bij. Hij zette in lijn van Spener alles op alles om kerk, samenleving en scholen in te richten overeenkomstig Gods Woord.

Kenmerken van de Franckeschen Stiftungen

De pedagoog dr. J.H. Gunning Wz. noemt in zijn inleiding op Franckes *Kurzer und einfältiger Unterricht* een aantal kenmerken van de stichtingen die Francke tot stand bracht. Opvallend is allereerst dat Francke oog heeft voor de aanleg van kinderen. Niet alle kinderen zijn even intelligent. Het ene kind is ook meer een doener, het andere meer een denker. Het onderwijs moet daarop aansluiten.

In de tweede plaats bracht Francke daarom differentiatie aan in zijn onderwijsprogramma's. De programma's moesten qua niveau aansluiten bij de jeugd. Ten derde bracht hij ook inhoudelijke differentiatie aan. Niet alleen de klassieke talen en het Hebreeuws moesten aandacht krijgen. Ook geschiedenis, aardrijkskunde, meetkunde, muziek en biologie waren waardevol en hij gaf ook de technische vakken een plaatsje in zijn curriculum. Voor Francke waren alle vakken van betekenis voor het doel: Gods eer. Vakken waarbij levensbeschouwelijke zaken uitgesloten waren, kon hij zich niet voorstellen. Opvoeden tot godzaligheid en ware wijsheid betekende voor hem dat de opvoedings- en onderwijspraktijk geheel doortrokken was van Gods geopenbaarde wil.

In de vierde plaats liet Francke zijn studenten lesgeven. Dat had een tweeledig doel. Met het lesgeven aan de rijkeluiskostschool, het *Paedagogium*, konden studenten hun studie betalen en kon Francke ze inzetten voor de armen school. Tegelijkertijd deden studenten ervaring op die zij later zouden kunnen gebruiken. Tot slot besteedde Francke veel aandacht aan de opleiding en professionalisering van onderwijzend personeel. Francke legde in Duitsland de basis voor de kweekschool. De eisen die hij stelde aan toekomstige predikanten stelde hij ook aan het onderwijzend personeel. Voor de leraren en leidinggevenden ontwikkelde hij uitvoerige voorschriften. Tot in de negentiende eeuw was de combinatie van theologisch student en docent heel gebruikelijk. Aan de universiteiten in Duitsland doceerden hoogleraren in de theologie ook pedagogiek.

Volgens Francke werkte niet hij zelf, maar God aan het onderwijs. Alles was Gods werk: *'Daardoor is mij in de slaap geworden, wat anderen met al hun verstand, kunst en wijsheid nooit heeft willen gelukken.'* Niet de scheiding van standen bepaalde de opbouw van Franckes onderwijssysteem, maar het beginsel van scheiding naar aanleg. Zijn piëtistische beginsel vormde echter de wezenlijke basis: onderwijs en opvoeding moesten zijn tot Gods eer.

Pedagogische noties: Gods eer en ware wijsheid

Colleges in Leipzig en Erfurt over onderwijs en opvoeding vormen de basis voor het belangrijkste pedagogische werk van Francke, het al genoemde

Kurzer und einfältiger Unterricht, wie die Kinder zur wahren Gottseligkeit und christlichen Klugheit anzuführen sind (1702). Het hoogste doel van de opvoeding is volgens Francke Gods eer en de ware wijsheid. *‘De eer van God moet in alle dingen, maar in het bijzonder in de opvoeding van en het onderwijs aan de kinderen als de hoofdwet telkens voor ogen zijn, zowel bij de onderwijzer, als bij de leerling zelf.’*

Francke benadrukt dat godzaligheid is leven tot eer en in dienst van God. ‘Opvoeden in de lering en vermaning des Heeren’ (Efeze 6:4) is voldoende en tegelijkertijd krachtiger dan satans verleidelijke voorstelling van het heerlijke van deze tijdelijke wereld. Kinderen moeten leren dat het zonde is, als zij Gods eer niet bedoelen. De godzaligheid dient ingeplant te worden door middel van de opvoeding. In het eerste deel van zijn pedagogisch werk geeft Francke daar handvatten voor. Het godvruchtige voorbeeld, de catechese, het lezen van de Bijbel, het vermanen, het voor ogen schilderen van deugden en ondeugden, het voorhouden van beloften en bedreigingen, het straffen, het gebed, de omgang met het juiste gezelschap, kortom al het goede dat tot het christelijk leven en de ware godzaligheid behoort, moet daardoor met lust en liefde ingeprent worden. Een hechte en duurzame grond is: liefde tot de waarheid, gehoorzaamheid, vlijt en liefde tot het werk. Ware wijsheid is de wijsheid die Gods eer bedoelt.

Voor het bereiken van dat hoge doel wees Francke op de gemoedsvorming. Onderwijzers moeten kinderen vermanen tot een godzalige en wijze levenswandel. De gemoedsvorming moet zich richten op de wil en het verstand. Richt de opvoeding zich slechts op één van deze, dan is er weinig goeds te verwachten. Een verstandige opvoeding moet de wil brengen onder de gehoorzaamheid van Gods Woord. Voor een toelichting op Franckes pedagogiek wil ik ingaan op zijn mens- en kindbeeld. Verder komt zijn visie op de wil van het kind in de opvoeding aan de orde. Tot slot besteed ik aandacht aan zijn ideeën over de functie van het voorbeeld en over de ware wijsheid.

Mens- en kindbeeld

Bij Francke was van een specifiek uitgewerkte ‘eigen zijnswijze’ van het kind nog geen sprake. Hij sprak wel over tere jeugd en onervaren jeugd. Francke constateerde dat kinderen kwetsbaar en makkelijk te beïnvloeden zijn. De wil is nog niet sterk ontwikkeld. In zijn pedagogiek had Francke aandacht voor de verschillen tussen kinderen. Opvoeders moeten onderscheid maken in de geaardheid van de kinderen, want niet alle kinderen zijn hetzelfde. Francke onderkende ook een bepaalde ontwikkeling bij kinderen. In de prille jaren zijn kinderen geneigd alles wat zij zien en horen na te doen. Voor dertien- en veertienjarigen geldt dat opvoeders hen nauwkeurig in de gaten moeten houden, want het goede uit de prille jeugd kan snel verdwenen zijn. Verder

dan deze kenmerken komt Francke in zijn kindvisie niet.

Met het mensbeeld van Francke is het treurig gesteld. Althans, dat is de mening van Winfried Böhm (geboren 1937), emeritus-hoogleraar Pedagogiek aan de universiteit van Würzburg (Böhm, 2001). Het ligt, zo luidt Böhms re-denering, in de lijn van de Hollandse theoloog Cornelius Jansenius (1585-1638). De negatieve antropologie van Jansenius vond in Franckes pedagogiek 'haar belangrijkste vertegenwoordiger'. Jansenius stelde dat de mens tot in zijn diepste wezen verdorven is. Alleen door het ingrijpen van God kon een mens weer het goede doen. Liggen de leidsels van het paard in handen van de duivel of in handen van God? Alleen als God de leidsels in het leven van een mens vast in de hand heeft, kan een mens het goede voortbrengen. Franckes doel voor de opvoeding veronderstelt dat de mens van zichzelf niet godzalig is en de ware wijsheid mist. De mens moet gebracht worden tot de eer van God en de ware wijsheid. De mens is van zichzelf dus goddeloos en dwaas. Alleen genade brengt een mens tot het goede. Böhm noemt hierbij alleen de invloed van Jansenius, maar het mensbeeld van Francke ligt ook in de lijn van Augustinus' genadeleer en in die van reformatie.

Geldt dat mensbeeld ook het kind? Francke sprak over de 'eigenwilligheid' van het kind. Het gemoed van een kind vult zich volgens hem onge-merkt met eerzucht, gierigheid, afgunst en andere ondeugden. Kinderen zijn gemakkelijk te verleiden: ze doen alles na. Lichtzinnigheid en oppervlakkig-heid kenmerken de kinderen. Als kinderen aan hun eigen wil overgelaten worden, nemen de krachten van de oude mens in hen zo sterk toe dat zij later alleen met geweld bedwongen kunnen worden. De natuur pleegt in de jeugd in 'onderscheiden ondeugden (...) uit te breken'. Overigens stelde Francke ook dat het kind beïnvloedbaar is door het goede. De lichtgelovigheid van een kind kan dus zowel positief als negatief werken.

Wijsheid van boven vereist

'Zullen de kinderen op de juiste wijze worden opgevoed tot ware, ongeveinsde godsvrucht, die tot in hun ouderdom vruchten draagt, dan moeten de onderwijzers zowel als de ouders, de vader zowel als de moeder, ja allen, die met de kinderen omgaan, aan hun christenplicht gedenken. Dan wordt voorwaar daartoe niet de wijsheid van de natuurlijke mens, maar de wijsheid, die van boven is, vereist. Een wijsheid, die in alles en door alles bij elke gelegenheid de eer van de Allerhoogste weet te zoeken en Zijn naam te verheerlijken. Een wijsheid, die ter rechter- noch ter linkerzijde te ver afwijkt, maar in alle dingen de in Gods Woord aangewezen middenweg bewandelt, die de grote liefde, waarmee God vooral de kinderen teder liefheeft, weet op te merken en na te speuren.' (Francke 1925:91)

Het breken van de wil

Voor Francke had opvoeding alles te maken met het brengen van de wil onder de gehoorzaamheid van Gods geboden en met de ware wijsheid. Ouders en leerkrachten moeten ervoor zorgen dat kinderen zich onderwerpen. Kinderen moeten er aan wennen stil te zijn. Het breken van de wil roept de gedachte op aan een zekere hardvochtigheid. Maar Francke schreef juist: *‘Met zeer grote liefde, zachtmoedigheid en geduld moet men hen verdragen en aan stilheid gewinnen en also ongemerkt tot de liefde Gods heenleiden en van alle boosheid en moedwil aftrekken.’* Eenvoudig en kinderlijk onderwijs enerzijds en milde, christelijke tucht anderzijds, zijn nodig in de opvoeding.

Het breken van de wil roept ook de gedachte op aan frequent en ijverig waarschuwen. *‘Maar vermaant elkander allen dag, zolang als het heden genaamd wordt, opdat niet iemand uit u verhard worde door de verleiding der zonde.’* (Hebr. 3:13) Francke voerde een pleidooi voor duidelijkheid en begrijpelijkheid in het waarschuwen. De waarschuwingen mogen niet samengaan met heftigheid, met scheldwoorden en slaan, maar juist met zachtmoedigheid en vriendelijkheid. De opvoeder zal niet moe worden te waarschuwen en zal de juiste tijd weten. Te veel waarschuwen veroorzaakt gewinning. Het gaat niet over de wil van de opvoeder in de opvoeding, maar om Gods wil. Opvoeders zijn er niet om mensen te behagen, maar God. Zij moeten aangeven dat zij de overtredingen van hun kinderen niet willen en kunnen dulden. Voor de inhoud van de waarschuwingen geldt dat zij gegrond moeten zijn in Gods Woord. En bij alle waarschuwingen moet het hoge doel van de opvoeding en het onderwijs voor ogen worden gehouden, namelijk Gods eer (1 Kor. 10:31 en Kol. 3:17).

Alleen liefdevol waarschuwen blijkt volgens Francke echter soms onvoldoende om de wil van kinderen te breken. Kinderen die volharden in eigenwilligheid hebben dwang nodig. Bij straffen moeten opvoeders zich beheersen: eerst zichzelf beheersen, dan pas straffen. Medelijden past bij het straffen. Anders raken kinderen verbitterd tegen ouders en onderwijzers. Eenheid tussen ouders en onderwijzers bij het straffen is nodig: *‘Want als de kinderen merken, dat het hun ouders mishaaft, als zij door de onderwijzer gestraft*

worden, dan is bij hen verder geen vrucht van de straf van de onderwijzer te verwachten.' Straffen moet niet met strengheid, maar met zachtheid, niet met slagen, maar met woorden beginnen. De straf moet in overeenstemming zijn met de overtreding en mag de gezondheid van het kind niet schaden. Er moet verschil van aanpak zijn. Het ene kind reageert eerder op strengheid, het andere is eerder door de liefde te winnen.

Het voorbeeld: de beste opvoedingsmethode

Goed voorbeeld doet goed volgen. Dat geldt in het bijzonder in de opvoeding, zo wist ook August Hermann Francke. Voor Francke is *das Vorbild* de beste opvoedingsmethode. Mensen laten zich meer beïnvloeden door personen uit hun omgeving, dan door geschreven regels. Ten eerste geeft de opvoeder zelf goede voorbeelden en keurt hij slechte voorbeelden af. Ten tweede kan de opvoeder deugden en ondeugden onder de aandacht brengen van de kinderen.

Het godvruchtige voorbeeld van ouders, grootouders en anderen plant de ware godzaligheid in, zegt Francke. Merkt een kind dat Gods eer de onderwijzer onverschillig laat, dan zal het kind zich daar nog minder aan gelegen laten liggen. Een onderwijzer die lust heeft in Gods wet, zal Gods wet dagelijks praktisch vertalen. Als kinderen hun vader of onderwijzer dronken zien, horen vloeken en zweren, en niets anders zien dan de 'begeerlijkheid van het vlees en de begeerlijkheid van de ogen en de grootsheid van het leven' (1 Joh. 2:16), dan zijn die kinderen moeilijk tot afkeer van die zonden te brengen. Ouders moeten ook letten op het gezelschap waarin hun kind verkeert. Over het algemeen doen kinderen alles na. Ouders moeten zich bewust zijn van de aanwezigheid van hun kinderen. Voor ouders geldt, dat zij hun kinderen moeten kunnen voorhouden: *'Hetgeen gij ook geleerd en ontvangen gehoord en in mij gezien hebt, doet dat.'* (Filip. 4:9) Uiterlijk navolgen kan en moet leiden tot innerlijke liefde voor het goede. Francke is dan ook scherp in zijn vermaning. Voor degenen die slechte voorbeelden geven geldt: *'Maar zo wie een van deze kleinen, die in Mij geloven, ergert, het ware hem nutter dat een molensteen aan zijn hals gehangen en dat hij verzonken ware in de diepte der zee.'* (Mattheüs 18:6)

Het dagelijkse leven biedt aanknopingspunten voor deze opvoedingsmethode. Francke pleitte voor waarschuwen tegen slechte voorbeelden en prijzen van goede voorbeelden. Een onderwijzer mag een slecht voorbeeld niet zomaar laten passeren. Hij zal daar aandacht voor moeten vragen en de kinderen moeten waarschuwen. Als een dronkaard langs loopt, is dat een voorbeeld dat zich leent voor een waarschuwing aan het adres van de kinderen. Een goed voorbeeld moet ook de aandacht krijgen. Op een schilderachtige manier

deugden en ondeugden onder de aandacht van de kinderen brengen, behoort ook tot het *Vorbild* als opvoedingsmethode. Francke wees op heidense bronnen: Aristoteles met zijn *Undecim virtutes* (Elf deugden) en de leerling van Aristoteles, Theophrastus, met zijn *Characteres*. Heidense schrijvers konden echter volgens Francke niet doordringen tot de essentie. Dat is voorbehouden aan christelijke schrijvers zoals Joseph Hall (1574-1656) en Johann Heinrich Boeckler (1611-1672). Nog beter zijn de Bijbelse voorbeelden. Nabal is een voorbeeld van een gierige en ruwe man. De jeugdige Jozef blijkt aan het hof van Farao een voorbeeld van godzaligheid (Francke 1925:67-68).

De ware wijsheid

Vroom is niet hetzelfde als wijs. Grote geleerdheid is ook niet hetzelfde als wijsheid. De oorzaak van het verschil ligt niet in de leer van de godzaligheid of in de echte geleerdheid zelf. Francke zoekt de oorzaak in de opvoeding. Velen rekenen niet tot de godzaligheid en geleerdheid wat men ertoe zou moeten rekenen. Volgens Francke moest alle wijsheid gericht zijn op Gods eer. De wijsheid komt van God. Hij is de Bron. De wijsheid moet ook terugkeren tot die Bron.

Vaak wordt onderscheid gemaakt tussen wereldse en christelijke wijsheid. De wereldse wijsheid heeft dan betrekking op het aardse en zichtbare. De christelijke wijsheid houdt zich bezig met de geestelijke, hemelse en eeuwige dingen. Francke keert zich tegen die onderscheiding. Alle wijsheid moet christelijke wijsheid zijn. Gods regering is ook in alle natuurlijke omstandigheden van tijd, plaats en personen aanwezig. Er is wel onderscheid tussen ware en valse wijsheid. De valse wijsheid probeert het kruis van Christus te ontgaan. De ware wijsheid is een vijand van eigen werk en wil door navolging van de Heere Jezus de wil van de Vader doen. Volgens Francke berust de wijsheid op wetenschap en op ervaring. Alle gebeurtenissen in het gewone leven zal de onderwijzer moeten gebruiken om zijn leerlingen tot die wijsheid op te leiden. De ervaring is belangrijk voor het leren. Door schade en schande van zichzelf en anderen worden zij wijs, maar ook positieve ervaringen hebben een leereffect.

De betekenis van August Hermann Francke

Wat is de betekenis van August Hermann Francke in onze tijd? In hun *Historische pedagogiek* (2006) stellen de schrijvers Mineke van Essen en Jan Dirk Imelman die vraag. Volgens hen is die betekenis matig. Van een doorwerking van de piëtistische opvattingen is nauwelijks sprake. Wie het mensen kindbeeld en de pedagogische beginselen van August Hermann Francke

vergelijkt met de huidige benadering van kinderen, zal dat moeten beamen. Toch zijn de opvattingen van Francke het waard binnen het christelijk onderwijs doordacht te worden. Ik heb daarvoor de volgende argumenten.

In de eerste plaats wilde Francke het kind opvoeden tot ware godzaligheid. Dat past in de Bijbelse opdracht: ‘Opvoeden in de lering en vermaning des Heeren.’ (Efeze 6:4) Hij stond een opvoeding voor waarin kinderen geweten werden op Gods geboden. Hij was zich terdege bewust van het feit dat de opvoeding op zichzelf kinderen niet bekeert. Ouderen moeten hun roeping vervullen en hun plicht waarnemen. Hij achtte daarbij een goed samenspel tussen ouders en school van wezenlijke betekenis.

In de tweede plaats was voor hem Gods wil in de opvoeding van wezenlijke betekenis. Niet de wil van de opvoeder is doorslaggevend, maar de wil van God. Waarschuwingen moeten gegrond zijn op Gods Woord, de geopenbaarde wil van God. Het breken van de wil moeten we in dat perspectief plaatsen. Voor hardheid was geen plaats, maar liefde, geduld, zachtmoedigheid en vriendelijkheid stonden in zijn aanpak centraal.

In de derde plaats stelde Francke het voorbeeld centraal in de opvoeding. Het valt op dat opvoeders zich in alle situaties bewust moesten zijn van hun voorbeeldfunctie. Bij Francke werkte die voorbeeldfunctie door in zijn gehele pedagogiek, omdat hij beseftte dat kinderen primair gevoelig zijn voor het voorbeeld van de ouders en onderwijsgevendenden. Hij probeerde ouders en onderwijsgevendenden daarvan te doordringen.

In de vierde plaats maakte hij onderscheid tussen wijsheid en geleerdheid. Veel kennis betekende nog geen wijsheid. Kennis zonder godzaligheid had voor hem geen waarde. Het gaat om de ware christelijke wijsheid.

In de vijfde plaats maakte Francke geen onderscheid tussen wereldse en christelijke wijsheid. Alle wijsheid diende christelijke wijsheid te zijn. Wijsheid die niet Gods eer tot doel heeft, is bedrog, huichelarij en arglistigheid. Vakken die er in levensbeschouwelijk opzicht ogenschijnlijk niet toe doen, plaatst hij binnen de christelijke wijsheid. Ook die vakken dragen bij tot het verstaan van Gods schepping. Hierbij valt te denken aan rekenen, geschiedenis, wiskunde en moderne vreemde talen.

In de zesde plaats had Francke oog voor de verschillende aanleg van kinderen. Voor intelligente en minder intelligente, voor denkers en doeners moest plaats zijn binnen het onderwijs. Het curriculum moest daar op aansluiten. Het doel van het onderwijs doortrok bij Francke opvoeding en onderwijs. Het was niet de vlag die de lading moest dekken, maar de inhoud van opvoeding en onderwijs zelf.

Tot slot

Een goede opvoeding en goed onderwijs zijn toch wel mogelijk zonder de pedagogische beginselen van Francke? Restanten van de christelijke normen en waarden zijn toch nog wel terug te vinden in onze maatschappij en in de daar geldende regels en wetten? De meeste kinderen worden grootgebracht met normen en waarden, al dan niet met een geloof. Ouders vertellen hun wat goed en wat slecht is. Hoe waardevol een dergelijke opvoeding en dergelijk onderwijs ook moge lijken, zij missen voor Francke elke betekenis: *'De eer van God moet in alle dingen (...) te allen tijde als hoofddoel voor ogen staan.'*

Reflectievragen

1. *Volgens Francke moet alle wijsheid christelijke wijsheid zijn. Veel mensen willen dat niet erkennen en zeggen: 'Wat hebben het christendom en het geloof daarmee te maken?' In hoeverre deel je de mening van Francke dat alle wijsheid christelijke wijsheid moet zijn?*
2. *De opvoeding tot godzaligheid en ware wijsheid is voor Francke een opdracht. In hoeverre zie je die opdracht terug in je eigen vak en onderwijspraktijk?*
3. *Niet de wil van de onderwijzer is relevant. Francke stelde Gods wil centraal. Hoe is die gedachte toe te passen op de hedendaagse onderwijspraktijk?*
4. *De pauzes tussen de lessen moeten nuttig ingevuld worden. Francke deed de suggesties: wandel als onderwijzer door de tuin en vertel van Gods schepping én laat jonge kinderen met papier en inkt spelen en leer ze ondertussen de letters. Ben je het eens met het nuttigheidsprincipe van Francke? Waarom wel of niet?*
5. *Francke gaf het advies: 'Dat de onderwijzer bij de opvoeding en het onderwijs niet knorrig, toornig of gemelijk en ongeduldig zij, maar veeleer liefderijk en vriendelijk met de kinderen omga. Want het is dringend nodig, dat de kinderen een hartelijk vertrouwen in hun onderwijzer stellen en dat hij door hen bemind worde.' In hoeverre is vertrouwen en liefde nodig in het onderwijs? Moet de onderwijzer daaraan werken of moeten juist de kinderen daaraan werken?*

Literatuur

Beyreuther, Erich (1956). *August Hermann Francke 1663-1727. Zeuge des lebendigen Gottes*. Marburg an der Lahn: Verlag der Francke-Buchhandlung GmbH.

Böhm, Winfried (2001). Gnade und Erziehung. Ein Problemaufriss im Anschluss an Augustinus, Rousseau en Maria Montessori. In: Eykmann, Walter (Red.). *Gnade und Erziehung: Neueste Aspekte zum Werden junger Menschen*, Bonn.

<http://downloads.kirchenserver.net/26/2506/1/45666398897011937929.pdf>

Brecht, M. (1993). August Hermann Francke und der Hallische Pietismus. In: M. Brecht (red.), *Der Pietismus vom siebzehnten bis zum frühen achzehnten Jahrhundert*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

Essen, Mineke van, & Imelman, Jan Dirk (2006). *Historische pedagogiek. Verlichting, Romantiek en ontwikkelingen in Nederland na 1800*. Groningen/Heeg: HB-uitgever (2^e druk, tweede oplage 29-30).

Exalto, John (2004). Het goede voorbeeld. In: L.F. Groenendijk en Benjamin B. Roberts (red.). *Losbandige jeugd. Jongeren en moraal in de Nederlanden tijdens de late Middeleeuwen en de Vroegmoderne Tijd*. Hilversum: Uitgeverij Verloren.

August Hermann Francke (1925). *Over de Opvoeding der jeugd tot Godzaligheid* (vertaald door H. Weiland, met inleiding van J.H. Gunning Wz). Utrecht: Kemink & Zoon (2^e druk).

Groenendijk, L.F. (1978). Een puriteins kinderboek uit de 17^e eeuw. In: *Theologia reformata*, 21, 36-55.

Groenendijk, L.F. (2002). Piëtistische opvoedingsleer in Nederland. Balans van een kwarteeuw historisch-pedagogisch onderzoek. *Pedagogiek*, 22, 326-337.

Kamp, Jan van der (2012). *Op verzoek vertaald. Duitse vertalingen van gereformeerde stichtelijke lectuur 1667-1697 en de rol van netwerken*. Zoetermeer: Boekencentrum.

Kramer, G. (red.)(1876). *A.H. Francke's Pädagogische Schriften. Nebst der Darstellung seiner Lebens und seiner Stiftungen*. Langensalza: Beyer. (Fotografische herdruk)

Menck, Peter (2001). *Die Erziehung der Jugend zur Ehre Gottes und zum Nutzen des Nächsten. Die Pädagogik August Hermann Franckes*. Tübingen: Halle an der Saale.